

**TRAVMATIK QAHRAMON VA URUSH MOTIVI: A. PLATONOVNING
«ВОЗВРАЩЕНИЕ» HIKOYASI VA N. ESHONQULNING «URUSH
ODAMLARI» QISSASIDA QIYOSIY TAHLIL**

Nuriddinov Z.Sh.

rus tili metodikasi kafedrası o'qituvchisi,

Farg'ona davlat universiteti

Yulchiyev Q.V

filologiya fanlari doktori,

adabiyotshunoslik kafedrası professori,

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada A. Platonov va N. Eshonqul nasridagi travmatik qahramon obrazi qiyosiy-tipologik jihatdan «Возвращение» hikoyasi (1946) va «Urush odamlari» qissasi (birinchi nashri — 1988) materialida o'rganiladi. Ikkala matn ham frontdan qaytgan askarning tinch hayotga qaytishi haqida hikoya qilsa-da, travmaning tuzilishi, uning ontologik maqomi va xotimadagi yechilish tarzi ikki muallifda bir-biriga qarama-qarshi, biroq tipologik jihatdan qiyoslanadigan modellarni tashkil etadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy adabiyotshunoslik, travmatik qahramon, holat tashuvchisi, A. Platonov, N. Eshonqul, ekzistensial poetika, xotima-yechim.

Bosh qahramonni harakat subyekti sifatida emas, balki ekzistensial holat tashuvchisi sifatida o'rganish zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslikning samarali yo'nalishlaridan biridir. M. Xaydegger va K. Yaspers g'oyalari, shuningdek ularga tayanuvchi Ye. A. Penkinaning A. Platonov nasriga tatbiq etilgan metodologiyasi asosida ushbu yondashuvni o'zbek nasriga ham yoyish va N. Eshonqul ijodi bilan tizimli qiyoslash imkoniyati ochiladi. Mazkur ish Ikkinchi jahon urushidan qaytgan askar mavzusi bilan birlashgan, biroq travmani talqin qilishda tubdan farqlanadigan ikki matn materialida ushbu yo'nalishni davom ettiradi.

Gvardiya kapitani Aleksey Ivanov («Возвращение») va Normat polvon («Urush odamlari») bir xil darajada maqsadli harakat subyekti emas, balki holat tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi: ularning xatti-harakatlari — Ivanovda yo'ldosh Masha bilan yaqinlashish, tungi ayblovl-suhbat, uydan ketish; Normatda dezertirni otishdan bosh tortish, xotinini urish, tog'ga ketish, ikki kishini o'ldirish — iroda emas, balki urushdan keyin qahramon o'zini topgan mavjudlik modusi tomonidan boshqariladi. Biroq bu holatning tuzilishi ikki muallifda tubdan farq qiladi.

Ivanovda travma ikki qatlamli. Yuzada u reaktiv — tungi sahnadagi rashk portlashi; chuqur qatlamda esa turg'un bo'lib, konkret sababdan oldin mavjud: qahramon xotini bilan har qanday izohlashuvdan oldin ham uydan bezor bo'ladi. Yolq'izlik ham ikki

qatlamli: tashqi — «armiyasiz yetim qolgan» holat, harbiy birodarlikning uy shakli sifatida yo‘qolishi; ichki — o‘z uyidagi begonalashuv, qaytish quvonchini «butun yuragi bilan» his eta olmaslik. Ziddiyat dastlab tashqi (front/uy, armiya/oila) sifatida ochiladi va kulminatsion tungi sahnada ichki — aql va yurak dixotomiyasiga — ko‘chadi: Ivanovning aqli ayblov mantig‘ini quradi («Sen kasofatsan, boshqa hech narsa emas»), xotimada esa «yurak... erkinlikka yorib chiqadi» — bu sahna birorta ham ironik shtrixsiz yozilgan. «Возвращение» xotimasi modus o‘zgarishidir: qahramon ziddiyatni mantiqiy yo‘l bilan emas, balki borliqni boricha qabul qiladigan yangi ko‘rish qobiliyati orqali hal qiladi.

Normatning travmasi boshidanoq boshqacha tuzilgan. U reaktiv bosqichni bosib o‘tmaydi: dastlabki nuqtadayoq qahramon uni turg‘un, obyeksiz holat sifatida boshdan kechiradi — «Urush — xuddi oyog‘ing ostidagi ko‘chib turgan toshga o‘xshaydi, ko‘tarsang ham o‘lasan, ko‘tarmasang ham». Travmaning ontologik maqomi mifologik tarzda mustahkamlangan: u ajdod Boyhunning o‘lim oldidagi vasiyatiga borib taqaladi, unga ko‘ra avlodlar abadiy «urush odamlari»ga aylanadi — travma bu yerda biografik epizod emas, urug‘ la‘natidir. Shunga ko‘ra, Normatning yolg‘izligi ham boshidanoq tashqariga emas, ichkariga qaratilgan: u xotining xiyonati fosh bo‘lishidan oldin ham mavjud va «men»ning ikkiga bo‘linishi bilan strukturalashgan — xuddi Anzaratning o‘zini «boshqa birov bo‘lib yashayotgandek» his etishi kabi. Ziddiyat ham birinchi sahifadanoq ichki va o‘tishsiz: urushgacha bo‘lgan Normat-polvon va hozirgi Normat-cho‘loq bitta tanada yashaydi, bu esa qishloqdoshlarining uning ozib, mushaklari shalviragan, yara izlari qolgan tanasiga ko‘nika olmasligi orqali tana darajasida qayd etiladi.

Ikki matnning xotimasi bir-biriga ko‘zgudek qarama-qarshi. Ivanov poyezddan sakraydi — bu travmani hal qiluvchi qurbonlik aktidir. Normat esa, aksincha, holat tomonidan yutiladi: hal qiluvchi daqiqada u o‘ylash qobiliyatini yo‘qotadi va front holatiga regressiya qiladi, xotini va qishloqdoshini «Fashist!» deb ataydi — bu so‘z o‘zinikilarni dushman sifatida idrok etishga qaytishni qayd etadi. Qahramonning tog‘da halok bo‘lishi va elegik, katarsissiz epilog (bo‘sh uy, tomida o‘sgan o‘t, yaylovga qaytadan chiqqan poda) shuni ko‘rsatadiki, hayot travmani hal etmaydi, balki uning yonida davom etadi.

Muhimi shundaki, aynan mazkur — travmatik — juftlik ikki mualliflik modelining maksimal yaqinlashuv nuqtasini tashkil etadi: so‘nggi davr A. Platonovi «Возвращение»da ilk matnlariga xos ironik masofani olib tashlaydi va N. Eshonqulning muqobilsiz empatiyasiga tipologik jihatdan yaqinlashadi. Biroq aynan xotima nuqtasida juftlik keskin ajraladi, va bu farq korpusning boshqa

juftliklaridagidek «ironiya — empatiya» chizig‘i bo‘yicha emas, balki ikki boshqa o‘q bo‘yicha kechadi: izlanish yo‘nalishi (Ivanovda — tashqariga, oilaga, ochilgan yurak orqali; Normatda — ichkariga, yo‘qotilgan o‘zlik-o‘xshashlikka) va travmaning ontologik maqomi (Platonovda — qurbonlik orqali hal etiladigan; Eshonqulda — mifologik mustahkamlangan, hal etib bo‘lmaydigan). Muhim jihati shundaki, Eshonqulda travma jamoaviy xarakterga ega: «Urush odamlari» sarlavhasidagi ko‘plik shakli travmatik holatning bir necha personaj (Anzarat, Biydi momo, Malloboy, dezertir Xotam mergon) orasida taqsimlanishini mustahkamlaydi, Platonovda esa travma bitta, ta’kidlangan tarzda tipik ismga — Aleksey Ivanovga — jamlangan.

O‘tkazilgan qiyoslash holat tashuvchisi kategoriyasining XX asr rus va o‘zbek nasrini qiyosiy o‘rganish uchun samaradorligini tasdiqlaydi: u fabula darajasidagi o‘xshashlik («askarning qaytishi») ortida travmaning ikki qarama-qarshi strukturaviy modelini — A. Platonovda qurbonlik akti orqali hal etiluvchi va N. Eshonqulda ontologik jihatdan hal etilmaydigan, mifologik mustahkamlangan modellarni — ochib beradi va shu orqali komparativ poetikada travmatik qahramon tipologiyasini aniqlashtiradi.

Adabiyotlar

1. Платонов А. П. Возвращение // Платонов А. П. Собрание сочинений: в 8 т. — М.: Время, 2009–2011.
2. Эшонкул Н. Уруш одамлари // Эшонкул Н. Уруш одамлари: қиссалар. — Тошкент: Шарқ, 2008.
3. Пенькина Н. В. Философские идеи прозы Андрея Платонова: проблема человека: автореф. дис. ... канд. филос. наук. — Ташкент, 2020.
4. Бочаров С. Г. «Вещество существования» (выражение Платонова) // Бочаров С. Г. О художественных мирах. — М.: Советская Россия, 1985. — С. 249–296.
5. Раҳматуллаев Н. Назар Эшонкул насрининг мифопоэтик тизими: PhD diss. avtoref. — Тошкент, 2020.